

DISTOPIJA I ANTIUTOPIJA: ŽANROVSKA STRUKTURA U ROMANU *DAN KADA SAM UBRALA CVIJET*

KRISTINA GIACOMETTI

Osnovna škola Ivana viteza Trnskog, Nova Rača, Hrvatska

kristinagiacometti@yahoo.com

Jasminka Tihi-Stepanić je hrvatska autorica posvećena pisanju dječje i adolescentske književnosti, a u ovome radu se interpretira njen najnoviji adolescentski roman, *Dan kada sam ubrala cvijet* (2023). Budući da je riječ o romanu smještenome u svijet budućnosti u kojemu je sve propisano i određeno, u radu se polazilo od definiranja pojmova utopije, distopije i antiutopije kako bi se rasvijetlila terminološka konfuzija. Služeći se dosadašnjim teorijskim spoznajama o problematici žanra, istražuje se formalna, tematska i retorička dimenzija žanra te se pokazuje kako njihova međusobna povezanost u predmetnome romanu oblikuje distopijski žanr. Izdvajanjem i analiziranjem tipičnih odrednica distopijskih romana, naglašava se razlika između antiutopije i distopije pri čemu se roman *Dan kada sam ubrala cvijet* klasificira u klasičnu distopiju.

DOI

[https://doi.org/
10.18690/um.ff.1.2025.5](https://doi.org/10.18690/um.ff.1.2025.5)

ISBN

978-961-286-944-1

Ključne riječi:

adolescentska književnost,
antiutopija,
distopija,
utopija,
žanr

University of Maribor Press

DOI

[https://doi.org/
10.18690/um.ff.1.2025.5](https://doi.org/10.18690/um.ff.1.2025.5)

ISBN

978-961-286-944-1

Keywords:

young adult literature,
anti-utopia,
dystopia,
utopia,
genre

DYSTOPIA AND ANTI-UTOPIA: GENRE STRUCTURE IN THE NOVEL *THE DAY I PICKED THE FLOWER*

KRISTINA GIACOMETTI

Elementary School Ivan vitez Trnski, Nova Rača, Croatia
kristinagiacometti@yahoo.com

Jasminka Tihi-Stepanić is a Croatian author who focuses on writing children's and young adult literature. This paper interprets her latest novel, *The Day I Picked the Flower* (2023). Since the story takes place in a futuristic world where everything is prescribed and predetermined, the paper begins by defining the concepts of utopia, dystopia and anti-utopia to clarify terminological confusion. Based on the previous theoretical insights about genre issues, the paper explores formal, thematic, and rhetorical dimensions of the genre, demonstrating how their mutual connection shapes the dystopian genre in Tihi-Stepanić's novel. The distinction between anti-utopia and dystopia is emphasized by separating and analysing typical thematic features of dystopian novels. The book *The Day I Picked the Flower* classifies as a classical dystopia.

DISTOPIJA IN ANTI-UTOPIJA: ŽANRSKA STRUKTURA V ROMANU *DAN KO SEM UTRGALA CVET*

KRISTINA GIACOMETTI

Osnovna šola Ivana viteza Trnskog, Nova Rača, Hrvaška

kristinagiacometti@yahoo.com

Jasminka Tihi-Stepanić je Hrvaška avtorica posvečena pisanju otroške in mladinske književnosti. V tem delu se intrepertira njen najnovejši roman *Dan ko sem utrgala cvet* (2023). Ker se zgodba romana odvija v prihodnosti, kjer je vse predpisano in določeno vnaprej, zato se v delu začne z opredelitvijo pojmov utopija, distopija in anti-utopija, da bi se razjasnila terminološka zmeda. Prispevek na podlagi današnjih spoznanj o težavah žanra raziskuje formalno, tematsko in retorične razsežnosti žanra, ter prikazuje kako njihova medsebojna povezanost oblikuje distopični žanr v romanu Tihi-Stepanić. Razlikovanje med anti-utopijo in distopijo je poudarjeno z ločevanjem in analizo tipičnih tematskih značilnosti distopičnih romanov. Roman *Dan ko sem utrgala cvet* uvrščamo v klasično distopijo.

DOI

[https://doi.org/
10.18690/um.ff.1.2025.5](https://doi.org/10.18690/um.ff.1.2025.5)

ISBN

978-961-286-944-1

Ključne besede:

mladinska književnost

anti-utopija

distopija

utopija

žanr

Univerzitetna založba
Univerze v Mariboru

1 Uvod

Utopija i distopija¹ su višeslojne tvorevine, odnosno to su pojmovi koji se mogu razmatrati kroz prizmu različitih znanosti poput filozofije, sociologije, književnosti ili politologije, a pružaju različite poglede na zamišljene modele društva. Utopija se odnosi na zajednicu čiji stanovnici žive idealnim životom, dok distopija prikazuje društvo bez napretka i budućnosti. S tim u vezi, potrebno je pojasniti i pojam 'antiutopija' koji se pojavljuje u literaturi i dovodi do terminološke zavrzame. Naime, neki teoretičari antiutopiju poistovjećuju s distopijom,² dok drugi smatraju da ona ne može biti sinonim distopiji jer ne označava suprotnost utopije, samo je pojam koji se utopiji protivi.³

Budući da se ovo istraživanje temelji na analizi književnoga predloška, utopija, distopija i antiutopija u nastavku će se razmatrati u okviru književnosti. Za opisivanje pozitivno koncipiranih zajednica rabiće se izraz utopija, a za potpuno oprečan, negativan prikaz društvenih zajednica, koristit će se pojam distopija. Antiutopija će se upotrebljavati za opis zajednica koje su prvobitno predstavljene kao utopijske, ali se tijekom razvoja radnje otkriva da to zapravo nije istina.

Pregledom postojeće teorijske literature vezane uz opisanu problematiku, utvrđeno je da su se znanstvenici u okviru književnosti prvenstveno bavili pokušajima definiranja utopijskog i distopijskog žanra kroz analizu književnih klasika i traženje zajedničkih tematskih odrednica. U tome kontekstu je potrebno izdvojiti studiju Darka Suvina *Metamorfoze znanstvene fantastike (The Metamorphoses of Science Fiction, 1979, 20104)*, rad Slavena Škapula *Imaginarij distopijskog filma (2012)* te istraživanje Svjetlane Sumpor *Ironijske strategije distopije (2021)*. Miranda Levanat-Peričić u članku „Čitanje distopije iz različitih teorija žanra: Pavličić, Suvin, Frow“ (2017) definiranju distopije pristupa oslanjajući se na opći model žanra. Pored standardnih, tematskih odrednica kojih su se držali prethodno spomenuti teoretičari, M. Levanat-Peričić ističe strukturalne i formalne karakteristike distopije te potvrđuje tezu o posebnom distopijskom žanru. Antiutopiju na razini definicije pojma istražuju Harley Ferris u studiji *A Study in Dystopian Fiction (2008)* i Darko Suvin u članku „A Tractate on

¹ Za dodatne informacije o pojmu utopije vidi: Grubiša 2003: 20, Maskalan 2015: 18-43 i Mumford 2008: 248. Za dodatne informacije o pojmu distopije vidi: Car 2017: 12-22.

² Za detaljniji pregled razloga poistovjećivanja pojmova antiutopije i distopije vidi primjerice: Kumar 2001: 77.

³ Za pregled razloga odvajanja distopije od antiutopije vidi: Beleslijin 2009: 197-9, Ferris 2008: 2.

⁴ Prva godina u zagradi označava godinu izdanja izvornika, a druga godinu prijevoda na hrvatski jezik.

Dystopia 2001“ (2010a), dok Amanda Car nudi detaljniji opis antiutopije u svojoj doktorskoj disertaciji pod naslovom *Društveni ideologemi u hrvatskoj distopijskoj prozi* (2017). U istoj disertaciji, A. Car predlaže podjelu hrvatske distopijske proze na klasične distopije i antiutopije.

Iako se u hrvatskoj književnosti utopijski motivi pojavljuju od 16. stoljeća, a distopijski i antiutopijski romani od 20. stoljeća (Car 2017: 60), u dječjoj i adolescentskoj književnosti ti su žanrovi rijetko zastupljeni ili ih uopće nema. U dječjim i adolescentskim romanima pojavljuje se samo utopija (na razini motiva i na razini žanra), ali redovito u sprezi sa znanstvenom-fantastikom pri čemu se takve romane tipološki određuje kao znanstveno-fantastične i ne istražuje ih se detaljnije.⁵

Za razliku od romana koji perpetuiraju utopijske elemente, adolescentski roman koji čini književni predložak ovoga rada je zasićen antiutopijskim i distopijskim motivima, a to čini temeljnu važnost ovoga istraživanja.

Žanr je potrebno razumjeti kao višedimenzionalni oblik koji obuhvaća i povezuje sve razine danoga teksta. Rad se teorijski presudno oslanja na opću strukturu žanra koju je ponudio John Frow (2005) i nadovezuje se na istraživanja Darka Suvina (2010, 2010a) koji govori o književnoj utopiji i distopiji, Mirande Levanat-Peričić (2017) te Amande Car koja govori o klasičnoj distopiji i antiutopiji.

2 Metodologija

Za potrebe ovoga rada provedeno je kvalitativno istraživanje koje je smješteno u naratološki metodološko-analitički okvir. Uzorak istraživanja čini djelo Jasminke Tihi-Stepanić,⁶ *Dan kada sam ubrala cvijet*, jer svojom specifičnom strukturom u koju su utkani antiutopijski i distopijski elementi predstavlja prvi takav roman u hrvatskoj adolescentskoj književnosti.

⁵ Za primjer vidi: Hranjec 1998: 245-62.

Znanstvena fantastika je neraskidivo povezana s utopijom i distopijom, a posljedično i s antiutopijom, no detaljnije razmatranje poveznica među njima, kao i konvencija i funkcija ovih žanrova nadilazi opseg ovoga rada. Za više detalja vidi: Williams 1978: 203-14.

⁶ Jasminka Tihi-Stepanić je suvremena hrvatska književnica koja se bavim pisanjem romana, priča i slikovnica. Roman *Dan kada sam ubrala cvijet* je osvojio nagradu „Grigor Vitez“.

Uz svijest da je moguće govoriti o književnoj utopiji i distopiji,⁷ u radu se u suodnos stavljaju distopija i antiutopija, pri čemu istraživanje treba odgovoriti na pitanje može li se i antiutopija smatrati zasebnim žanrom, a ako može, koji od žanrova (klasična distopija ili antiutopija) dominira u djelu *Dan kada sam ubrala cvijet* i na taj način određuje njegovu tipološku pripadnost.

Tema ovoga rada je usko povezana s teorijom žanra pa se stoga utopija i distopija promatraju kao zasebni književni žanrovi. Na tragu Frowova shvaćanja, žanr se promatra kao strukturu koja se sastoji od tri međusobno isprepletene dimenzije. Žanrovske dimenzije su opisane metodom deskripcije, a ovaj opći model zatim je primijenjen na distopiju i antiutopiju. Metodom komparacije su istaknute sličnosti i razlike između distopije i antiutopije, dok su metodom analize doneseni zaključci o karakterističnim žanrovskim obilježjima prisutnim na svim razinama teksta Jasminke Tihi-Stepanić. Posljedično, metodom sistematizacije i tipologizacije djelo je svrstano u odgovarajući književni žanr.

Žanr je potrebno razumjeti kao višedimenzionalni oblik koji obuhvaća i povezuje sve razine danog teksta. U tu svrhu se u ovome radu koristi model koji je predložio teoretičar John Frow. On smatra da su žanrovi složene strukture koje se nužno moraju definirati u kontekstu triju dimenzija, a to su: dimenzija formalne organizacije teksta, retorička struktura i dimenzija tematskoga sadržaja. Važno je istaknuti da ove dimenzije nisu u hijerarhijskome odnosu i da nisu hermetički odvojene jedna od druge, nego se djelomično prožimaju (Frow 2005: 75-6).

2.1 Opći model žanra: Formalna, retorička i tematska dimenzija

Iz aspekta formalne organizacije teksta, žanr obuhvaća različite načine oblikovanja materijalnog medija u kojemu djeluje i nematerijalne kategorije vremena, prostora i pripovjednih pozicija. Ako materijalne karakteristike medija⁸ ostavimo po strani, „formalna organizacija na razini priče i likova uključuje oblikovanje prostorno-vremenskih odnosa fikcionalnoga svijeta i pripovjednih pozicija“ (Frow 2005: 74). Jedinstvena poveznost prostora i vremena podrazumijeva kronotop koji je žanrovski

⁷ Vidi: Suvin 2010: 83-96, Suvin 2010a: 384-5.

⁸ Frow navodi da materijalne karakteristike medija obuhvaćaju „organizaciju materijalnih svojstava jezika (zvučni obrasci, ritam, ton), raspored tiskanih stranica te svojstva gramatike i sintakse (na primjer, razina složenosti rečenica)“ (Frow 2005: 74).

specifičan.⁹ Pripovjedne pozicije se odnose na poziciju pripovjedača u odnosu na ispriповјedano, odnosno na eventualne razlike između pripovjednog i ispriповјedanog vremena što zajedno s kronotopom oblikuje svijet književnog djela.

Retorička struktura žanra se ostvaruje „unutartekstnim relacijama između pošiljatelja i primatelja koje se uglavnom ostvaruju kroz neko obraćanje publici“ (Frow 2005: 74). Kada je riječ o romanima, u ovoj se dimenziji potrebno osvrnuti na različite vrste pripovjedača jer se oni na različite načine obraćaju čitatelju i na taj način ostvaruju vezu i stječu povjerenje. Osim toga, obraćanje publici se postiže korištenjem specifičnih jezičnih elemenata kako bi se postigao određeni efekt na čitatelja, ali i kako bi se oblikovale upute koje pomažu čitatelju u interpretaciji djela.

Dimenzija tematskoga sadržaja žanra određuje se unutar specifičnih tematskih odrednica, odnosno iskazuje se „po stupnju vjerojatnosti određenih tipova radnji i tipova likova“ (Frow 2005: 75-6).

3 Rezultati: Usporedba distopije i antiutopije na primjeru romana *Dan kada sam ubrala cvijet*

Analizom specifičnih distopijskih odrednica unutar općeg modela žanra je moguće prepoznati i antiutopijske značajke. Antiutopijske odrednice su izdvojene i uspoređene s distopijskima kako bi se razlučilo je li antiutopija samostalan žanr. Raščlanjivanjem i analizom teksta predmetnoga romana utvrđena su njegova dominantna žanrovska obilježja te je utvrđeno u koji žanr se može klasificirati.

3.1 Formalna organizacija teksta

Poput utopije, i u distopiji i antiutopiji je riječ o „zaokruženoj i izoliranoj lokaciji prikazanoj panoramskim pregledom koji njezinu unutarnju organizaciju prikazuje kao formalni, uređeni sustav“ (Suvin 2010: 152). Antiutopijski tekst prikazuje društvenu zajednicu za koju se doima da živi u „socio-političkom savršenstvu,“ odnosno u boljim uvjetima od modela izvorne stvarnosti¹⁰ (*ibidem*: 83). Međutim,

⁹ Detaljnije o kronotopu, ali i o žanrovskim specifičnostima kronotopa vidi: Bahtin 2019: 343-5.

¹⁰ Važno je istaknuti razliku između pojmova 'izvorna stvarnost' i 'model izvorne stvarnosti'. Izvorna stvarnost se odnosi na svijet u kojemu žive autor i čitatelj, dok se 'model izvorne stvarnosti', eksplicitno ili implicitno predstavljen književnim tekstom, odnosi na zajednički nazivnik za skup provjerljivih podataka i znanja autora i čitatelja. Drugim

unatoč tome što antiutopija počinje s prikazom društva koje je savršeno s obzirom na neki utopijski ideal, protagonist kroz priču otkriva da taj ideal nije održiv ili da je čak štetan za društvo (Car 2017: 20-1).

U distopiji se ništa ne prikriva, od početka je jasno da opisana zajednica živi u uvjetima koji su lošiji od modela izvorne stvarnosti te da stanovnici nisu sretni (Sumpor 2021: 68). Jednostavnije rečeno, ključna razlika između distopije i antiutopije je u tome što distopija izravno prikazuje društvenu zajednicu koja živi u iznimno lošim uvjetima, a antiutopija počinje s pozitivnim, utopijskim prikazom koji protagonisti s vremenom razotkrivaju kao iluziju ili oblik manipulacije.¹¹

Za razliku od utopija koje se najčešće opiru vremenskome pomaku, u distopiji i antiutopiji je moguće govoriti o izmještanju događaja u budućnost prilikom čega se pripovjedno i pripovijedano vrijeme najčešće ne razlikuju značajno.¹²

Funkcija antiutopijskih kronotopa je kritika utopijske vizije društva, odnosno prikazuje se kako bi pokušaj stvaranja savršenog društva mogao dovesti do neočekivanih i često katastrofalnih posljedica. U distopiji funkcija kronotopa počiva na iskazivanju upozorenja o mogućim posljedicama ako nastavimo istim smjerom. Iako je riječ o budućnosti, čitatelj bi na temelju različitih signala trebao prepoznati koncept izvorne stvarnosti (Levanat-Peričić 2017: 255-6).

Radnja djela *Dan kada sam ubrala cvijet* odvija se u budućnosti. Koristeći se analepsom, autorica pojašnjava da se u prošlosti dogodio sukob koji je rezultirao raspadom dotadašnjih država te stvaranjem novih, izoliranih i strogo kontroliranih entiteta, kao i promjenom društvene organizacije. Nakon ove umetnute priče iz prošlosti koja je

riječima, različita tumačenja i interpretacije svijeta izvorne stvarnosti se podvode pod načelno prihvaćenu predodžbu stvarnosti, odnosno pod svojevrstan model, normu ili standard.

¹¹ Dobar primjer za klasičan distopijski roman je djelo *Igre gladi* (*The Hunger Games*, 2008, 2012) u kojemu radnja prati djevojku Katniss Everdeen koja živi u postapokaliptičnoj državi Panem. Država je podijeljena na ukupno dvanaest okruga i Kapitol koji je prijestolnica. Osim što ekonomski iskorištava okruge, u znak odmazde protiv davne pobune, Kapitol svake godine organizira „Igre gladi“, gladijatorsko natjecanje u kojem je prisiljeno sudjelovati dvoje mladih ljudi iz svakog okruga.

Kao primjer antiutopijskog romana može poslužiti djelo *Davač* (*The Giver*, 1993, 2001). Mladi Jonas sa svojom obitelji živi u savršeno organiziranoj zajednici u kojoj nema sukoba, siromaštva, patnje ni boli. To je moguće samo zato što su ljudi u tom društvu odbacili sjećanja i osjećaje, postupaju isključivo prema propisanim pravilima i žive u nekoj vrsti trajna zaborava. Jonas se uklapa u društvo sve dok ne sazna istinu, a to je da su suzbijanjem sjećanja i osjećaja eliminirani i mudrost i znanje.

¹² Dobar primjer za ovo je antiutopijski roman Jevgenija Zamjatina *Mi* (*My*, 1924, 2003). Vrijeme radnje je budućnost, ali nema razlike između vremena koje prolazi unutar same priče i trenutka kada se događaji pripovijedaju. Roman je strukturiran kao dnevnik koji prati događaje u kontinuitetu.

važna poveznica između događaja na prvoj i drugoj razini, moguće je govoriti o potpunome poklapanju između pripovjednog i pripovijedanog vremena, odnosno roman prati dnevničku strukturu.

Prostorni okvir predmetnoga romana obuhvaća državu Novu Uniju u kojoj se stanovnicima ograničava sloboda kretanja. Putovnice su ukinute jer nisu više potrebne, a i kretanje po vlastitoj državi je strogo kontrolirano. Zbog toga u zajednici često prevladava osjećaj nelagode,¹³ što vlasti pokušavaju zataškati¹⁴ jer si stanovnik Nove Unije „ne smije dopustiti turobne misli“ (Tihi-Stepanić 2023: 53). Osim slobode kretanja, stanovnici Nove Unije nemaju pravo na izbor, sve im je unaprijed propisano, od vrste jela koju će jesti, do partnera s kojima će provesti život.

3.2 Retorička struktura teksta

Pripovjedač se u distopijskim i antiutopijskim romanima čitatelju najčešće obraća u prvome licu što omogućuje uvid u subjektivno iskustvo života glavnog lika u dehumaniziranom društvu. Ponekad se pojavljuje i pripovjedač koji pripovijeda u trećem licu i prati perspektivu jednog ili više likova, ali nije sveznajuć. Ovaj pristup također omogućuje fokusiranje na osobna iskustva likova, dok istovremeno pruža i širi pogled na distopijsko društvo i njegove mehanizme.¹⁵

Osim pripovjedača, u distopijskim i antiutopijskim romanima na ovoj dimenziji važnu funkciju ima jezik. Jezik se u antiutopijskim i distopijskim romanima uvijek koristi kao sredstvo kontrole i manipulacije¹⁶ kojim se upravlja državom i to na dva načina. Prvi način podrazumijeva upotrebu poznatih riječi u novim, pomalo zastrašujućim značenjima, dok drugi način uključuje uvođenje potpuno novog jezika ili novih riječi usklađenih s vladajućom ideologijom.¹⁷ Jedan od važnih elemenata za

¹³ „Penelopy je ludovala kad je ostala bez svake nade da će ikada prekoraciiti granice države koja joj je postala tamnica. Još joj je teže pala spoznaja da njezina kći nikada neće iskusiti kako žive ljudi u drugim kulturama“ (Tihi-Stepanić 2023: 14).

¹⁴ „Čini se da prebjega u posljednje vrijeme ima sve više. O tome se ne govori, jasno. Zamisli život bez bezmislenih zabrana, s mogućnostima koje ti se pružaju bez stalne kontrole...“ (*ibidem*: 56).

¹⁵ Dobar primjer za pripovijedanje u prvom licu je roman Veronice Roth, *Različita* (*Divergent*, 2011, 2012), a kao primjet za pripovijedanje u trećem licu može poslužiti već spomenuti roman *Davač*.

¹⁶ Za više detalja o jeziku u distopiji vidi studiju Rafaela Božić *Distopija i jezik (distopijski roman kroz oko lingvistike)* (2013).

¹⁷ Dobar primjer upotrebe poznatih riječi u drugačijem značenju je pojam 'otpuštanje' iz već spomenutog romana *Davač*. Umjesto učestala značenja (dopustiti nekome da ode ili labavljenje nečega što je bilo čvrsto vezano), pojmu 'otpuštanje' se u ovome romanu dodjeljuje značenje usmrćivanja pojedinaca. Kao primjer uvođenja novih riječi poslužiti novogovor iz romana G. Orwella, *Tisuću devetsto osamdeset četvrta* (*Nineteen Eighty-Four*, 1949, 1977).

prepoznavanje, a posljedično i dekodiranje poruke distopijskih i antiutopijskih romana koji se pojavljuje u većini djela jest uvođenje književnih tekstova koji su svojim sadržajem važni za poruku u cjelini (Levanat-Peričić 2017: 252).

Djelo *Dan kada sam ubrala cvijet* karakterizira pripovjedač koji pripovijeda iz prvog lica, a fokalizator je djevojka koja i sama živi u državi Novoj Uniji.

Kako bi se osigurao primjeren način promišljanja i izražavanja, u Novoj Uniji se pokušavalo rječnik pročistiti od nepoželjnih riječi, a to je značilo smanjivanje ukupnog broja riječi. Iz jezika je izbačena riječ dokolica jer označava neefikasnost. Isto tako, „u registru onih kojima nije mjesto u društvu sretnih pojedinaca [je bila riječ očajan]. Ako ne znaš ime za negativan osjećaj, on ne postoji. Što nema imena, toga nema“ (Tihi-Stepanić 2023: 70). Smanjivanjem broja riječi posebno su bili pogođeni učitelji jezika jer su morali paziti da ne „izgovore koju zabranjenu riječi i da [im] rječnik bude primjeren siromašan i usmjeren na temeljni ishod nastave jezika – savladavanje osnova pisanja životopisa, zahtjeva, molbe, tužbe, žalbe, izvješća, zahvale, ugovora, prijave i sličnih tekstova“ (*ibidem*). S druge strane, u jezik su uvedene neke nove riječi, poput pojma *memeras* koji se rabi „za metodu brisanja sjećanja koja bi mogla ugroziti osobu koja je njima opterećena“ (*ibidem*: 57).

Budući da su se knjige u Novoj Uniji prestale tiskati i čitati zbog uvjerenja da su bezvrijedne i da književnost ne doprinosi radu i svrsihodnosti,¹⁸ najvažnije mjesto u intertekstualnoj slagalici zauzima Aristotelova *Poetika* koja pruža ključne uvide u strukturu, elemente i svrhu književnih djela pa zbog toga ima nezamjenjivu ulogu u studiju književnosti. Nakon *Poetike*, značajno je i djelo *Igra staklenim perlama* i to ponajprije zbog toga što se igra u Drugome okrugu „tolerira tek u najranijoj dobi, a mogućnost da će se dijete, ako se pokaže nezrelim, zaigranim i nesposobnim za praćenje nastave, vratiti još jednu godinu u vrtić (...) je ravna katastrofi“ (Tihi-Stepanić 2023: 107-8). Osim naslova, važnost *Igre staklenim perlama* iščitava se i iz njezinog sadržaja. Zamisljena provincija Castalija iz Hesseova romana i Nova Unija su postavljene na oprečne pozicije. Castalija, koja je posvećena intelektualnom i duhovnom razvoju, je u suprotnosti s Novom Unijom gdje je uspjeh imperativ, a glavni cilj je održavanje funkcionalnosti društva. Dio slagalice čini *Carevo novo rubo*,

¹⁸ „Koja je korist od priče o princezi koju je žuljalo zmo graha ispod deset perina? (...) Koga zanimaju takve stvari, može se lijepo pomiriti s tim da neće napredovati ili da će biti bačen u niži okrug da provede život u nižerazrednim zanimanjima služeći pametnijima i sposobnijima od sebe“ (Tihi-Stepanić 2023: 23).

bajka koja u ovome kontekstu šalje poruku o snazi individualne kritike, kao i djelo *Posljednji Mobikanac* iz kojeg junakinja saznaje svoje pravo podrijetlo.

3.3 Tematski sadržaj teksta

Kada govorimo o utopiji, distopiji i antiutopiji, prva tematska odrednica koju je potrebno spomenuti jest društvena hijerarhija. Ono što razlikuje ove žanrove jest vrsta vladajuće ideologije koja formira hijerarhiju. Za razliku od utopija u kojima postoji samo formalna hijerarhija koja promiče pravednost, antiutopijske i distopijske narative karakterizira represija (Suvin 2010: 96).

Hijerarhija u antiutopiji također zagovara pravednost, ali se ona ovdje, za razliku od utopije, pokušava postići forsiranjem istosti, uz pojašnjenje da takav pristup rješava većinu problema s kojima se zajednica susretala u prošlosti.¹⁹ Osnovna ideja antiutopije je da je društvo organizirano na način koji teži savršenoj zajednici, ali ta idealizacija obično podrazumijeva vrlo stroga pravila i smjernice koje propisuje vladajuća elita. Do evolucije antiutopije u distopiju dolazi u slučajevima kada se postavljeni hijerarhijski sustav, najčešće na čelu s diktatorom koji zastrašuje članove zajednice, otvoreno suprotstavlja temeljnim ljudskim vrijednostima kao što su sloboda, dostojanstvo i pravo na izbor. Stanovništvo negoduje te na takva pravila ne gleda pozitivno.²⁰

Druga tematska odrednica je društvena stratifikacija. Kao što je već bilo riječi u prijašnjoj tematskoj odrednici, u utopijama je naglašena društvena pravda koja izostaje u antiutopiji i distopiji. U distopiji vladajući kontroliraju ekonomske resurse, a funkcionalnost, neprestano usavršavanje i napredak se smatraju idealom, pa je stoga funkcija distopije iskazivanje upozorenja o radikalnom kapitalizmu (Suvin 2010a: 384). Zajednice su podijeljene u strogo definirane klase ili kaste gdje su privilegije, moć i resursi koncentrirani u rukama malobrojne elite, dok većina stanovništva živi u lošim uvjetima. Iako je prelazak stanovništva iz jedne kaste u drugu načelno mogući, taj proces je iznimno težak, čime se perpetuira društvena nepravda

¹⁹ Dobar primjer za ovo je već spomenuti roman *Davač* u kojemu se polazi od teze da osjećaji uzrokuju probleme pa su ih zbog toga eliminirali. Stanovnici zajednice prihvaćaju Istost te takav pristup vide kao rješenje problema.

²⁰ Zajednicu koja je pod režimom diktatora koji zastrašuje stanovništvo pronalazimo u već spomenutom djelu G. Orwella, *Tisuću devetsto osamdeset četvrta*.

i osjećaj straha.²¹ U antiutopiji se simulira socijalna pravda i jednaki uvjeti za sve pa se manje naglašava postojanje granica između društvenih slojeva. Može se reći da je svrha antiutopije kritika socijalizma (Suvin 2010a: 384).

Nova Unija je podijeljena na tri okruga i Provinciju. Državom upravlja trijumvirat kojeg čine trijumviri svih triju okruga, a svake tri godine po jedan od njih preuzima upravljanje Provincijom, nerazvijenim, udaljenim i prometno izoliranim područjem.²² Između okruga i Provincije postoje stroge granice koje se prelaze samo u određenim situacijama koje regulira *Zakon o kretanju u okruzima i Provinciji*. Vladajuća ideologija počiva na apsolutnoj kontroli nad svakim aspektom života pojedinca, a cilj sustava je „stvoriti i održati fizički i psihički zdravog pojedinca koji teži napretku i nikada se ne zadovoljava postignutim“ (Tihi-Stepanić 2023: 16). Važnost okruga, ali i stanovnika koji žive u njima, raste s brojem u njihovom nazivu, što znači da Prvi okrug ima najmanju, a Treći najveću važnost. U Provinciji žive neambiciozni i rubno inteligentni ljudi nezavršenih škola. Prvi okrug naseljavaju ljudi koji obavljaju slabo plaćene i radničke poslove, dok u Trećem okrugu žive ljudi koje se smatra najpametnijima. Oni su ambiciozni i obavljaju višerazredne poslove. Stanovnici Drugog okruga rade na vlastitome napretku te teže preseljenju u Treći okrug. Kao što je već rečeno, granice između okruga su jako naglašene, ali ljudi mogu prelaziti iz okruga u okrug uz valjane razloge. Primjerice, „ljudi iz Prvog okruga su mogli doći u više okruge kako bi obavljali slabo plaćene uslužne radničke poslove,“ dok je stanovništvo iz višeg okruga moglo odlaziti u niži samo ako bi brinulo o djeci mlađoj od dvanaest godina (Tihi-Stepanić 2023: 11-2). Međutim, preseljenje iz nižeg okruga u viši je moguće samo ako su ostvareni preduvjeti.²³ Osnovni uvjet je da supružnici koji žele preseliti moraju imati status cjelovite obitelji, odnosno u braku moraju steći dijete. Osim toga, supružnici moraju imati završenu školu i biti izvršni na poslu kojeg obavljaju.

²¹ U romanu Josipa Mlakaća, *Planet Friedman* (2012) društvo je podijeljeno na zone i živi u skladu sa svojim statusom po strogo određenim pravilima i u granicama. Svijet pokreće isključivo novac i profit koji se cijene kao savršeni ideali.

²² Tamo su bila „smještena industrijska postrojenja i nuklearne elektrane, različiti pogoni i tvornice, a sve što se proizvelo, služilo je okruzima, dok je domaće stanovništvo jedva preživljavalo od bijedne zarade“ (Tihi-Stepanić 2023: 19).

²³ Od ovakvih su uvjeta izuzeti jako uspješni ljudi, kao što je to primjerice Marius Maximus, popularni scenarist koji se u Treći okrug preselio s nepunih 20 godina.

Ovakvom kapitalističkom načinu života parira Centar koji je smješten izvan granica Nove Unije, a predstavlja posljednju oazu nekadašnjeg, neopterećenog načina života.²⁴ Okruzi ne vole Centar pa su se „među djecom o centrijcima širile stravične priče koje su raspirivali roditelji, škola i mediji u želji da im utuve u glave kako je kontakt s ljudima iz Centra poguban u doslovnom značenju riječi“ (Tihi-Stepanić 2023: 20).

Tematska odrednica tehnološkoga razvoja od iznimne je važnosti u kontekstu distopije i antiutopije jer je razvoj znanosti neizostavan za razumijevanje budućnosti. Dok u utopijama ova odrednica podrazumijeva napredne izume koji služe za promicanje znanosti i istraživanja te za olakšavanje svakodnevnog života, u distopijama i antiutopijama napredna tehnologija ima još jednu svrhu, a to je kontrola i nadzor stanovništva.²⁵

Nova Unija je okrenuta tehnološkome napretku, digitalizaciji i različitim aplikacijama. Među njima je ključna aplikacija EIMS (*Emotional Intelligence Management System*) koju svi stanovnici moraju imati. EIMS služi kao mjerac raspoloženja te prati razinu sreće i radosti pojedinca. Također je potrebno izdvojiti aplikaciju MCS (*Matchmaking Service*) koja spaja idealne partnere, omogućujući ljudima da se usmjere na učenje i karijeru, a ne da gube vrijeme na traženje partnera. Usmjerenost prema znanosti i funkcionalnosti počinje već u školi, sa „skraćivanjem opsega gradiva i smanjivanjem satnice [jezika] kako bi se oslobodilo više vremena za nastavu iz STEM-područja“ (Tihi-Stepanić 2003: 89). Učenicima se u školi tumači da je predmet Znanost najvažniji jer je „visoko postavljen u hijerarhiji onih koji vode do poželjnih znanja“ (*ibidem*: 53).

²⁴ »[Centar] nije pripadao okruzima, ali je graničio s Prvim, pa ga se nije moglo ignorirati. Prije rata bio je glavni grad zemlje koja se raspala, a poslije rata njegovi su se stanovnici na referendumu odlučili za samostalnost i oholo se odbili pokoriti vlastima mlade države. (...) [Centar je bio] grad država čiji stanovnici nisu marili za napredak i tehnološka dostignuća na kojima su počivali okruzi, digitalizacija ih nije ni okrnula, a papir je i dalje bio neizostavan materijal potreban za tiskanje knjiga, novina, oglasa, i sl. Povrće i bobičasto voće uzgajalo se uglavnom u vlastitim dvorištima (...), a s vremenom su se stvorile i minifarme na kojima je uzgajana perad i ribnjaci u kojima su lijeno plivali šarani i smuđevi. (...) Nitko nije gladovao, ali nitko nije bio ni pretjerano sit. Jednom riječju, živjelo se.« (Tihi-Stepanić 2023: 17-8).

²⁵ U već spomenutim djelima *Mi* i *Današ* u zajednici je moguće kontrolirati meteorološke prilike što se čini pragmatičnim, dok roman Aldousa Huxleyja, *Vrli novi svijet* (*Brave New World*, 1932, 1998) može poslužiti kao primjer korištenja genetskog inženjerstva za kontrolu ljudske populacije i stvaranje stabilne društvene strukture.

Tematska odrednica koja se odnosi na znatno drugačiji skup pravila, očekivanja i uvjerenja koji upravljaju ponašanjem članova zajednice, jest kategorija kulturnih vrijednosti. Dok se u utopijskim društvima vrednuju obrazovanje, znanost i umjetnost kao ključni aspekti razvoja pojedinca, u antiutopiji i distopiji cilj vladajuće sile jest ograničiti znanje i kontrolirati informacije što se najčešće realizira putem cenzure knjiga i svih ostalih medija.²⁶

Vladajuća ideologija guši kreativnost, individualnost i slobodu izražavanja stanovnika. Vijesti se filtriraju kako bi se osiguralo da podržavaju sustav, a umjetnost se smatra traćenjem vremena. Iako „čitanje [u Drugome okrugu] nije bilo zabranjeno, (...) smatrano je dekadentnim i pomalo sramotnim ponašanjem, s kojim nitko, tko je držao do sebe, nije želio da ga se poveže“ (Tihi-Stepanić 2023: 121). Književni tekstovi su smatrani „riznicom preživjelih shvaćanja koja mogu štetiti razvoju [pojedinca],“ a načitanost nije poželjna jer se u Novoj Uniji teži ograničavanju rječnika samo na „riječji opipljive stvarnosti, bez slikovitosti i skrovitih značenja kakvima su vrvjele riječi u knjigama“ (*ibidem*: 23, 26). Jedini donekle prihvaćeni književni žanr u državi su biografije poznatih ljudi „i to zato što je dokazano da ta vrsta literature budi želju za uspjehom i potrebu za nadmetanjem u uspješnosti“ (*ibidem*: 82).

Posljednju tematsku odrednicu predstavlja specifični protagonist, odnosno junak djela. Za razliku od utopije u kojoj je protagonist figura koja utjelovljuje ideale društva u kojemu živi, antiutopijski i distopijski junak su mnogo kompleksniji likovi.

Protagonist u antiutopijskome romanu je na početku zadovoljan, naivan i poslušan lik koji se pokušava uklopiti u zajednicu te vjeruje u ideale koji su postavljeni. Međutim, zahvaljujući tajnim istraživanjima postaje počinje sumnjati u društvene vrijednosti koje autoritet propisuje te počinje otkrivati temeljne mane i opresivnu prirodu sustava. Pobuna protiv države se kod antiutopijskoga junaka razvija postupno, često započinje potajnim izražavanjem svojih misli u dnevniku, što je prvi korak prema aktivnome otporu. Junak u antiutopiji je emocionalno kompleksan lik,

²⁶ Primjerice, u romanu Raya Bradburyja *Farenheit 451* (*Farenheit 451*, 1953, 1997) knjige su zabranjene i spaljuju se na licu mjesta ako se pronađu.

rastrgan je između racionalne odanosti režimu i novih osjećaja koji ga potiču na preispitivanje vladajuće ideologije.²⁷

U distopijskome romanu junak je od početka svjestan opresivnoga sustava, ali se isprva prema njemu postavlja neutralno ili pasivno (Car 2017: 334). Za razliku od antiutopijskog junaka, distopijski junak ne prolazi kroz transformaciju, nego doživljava iznenadan bunt koji je potaknut nekom neočekivanom odlukom autoriteta. Većina distopijskih junaka buni se iz nužde, često iz straha za vlastiti život ili za živote svojih bližnjih, ali s vremenom postaju simboli za borbu protiv nepravde. Manji dio distopijskih junaka kreće u pubunu protiv vladajuće ideologije isključivo zbog želje za promjenom u društvu.²⁸ Distopijski junaci pokazuju veliku hrabrost u suočavanju s nepravdom koju nameće vladajuća elita te sukladno takvoj ulozi nose specifična imena, često „prema junacima iz mitološkog ili religijskog svijeta“ (Car, 2017: 149).

Junakinja priče je djevojka Klelija²⁹ koja živi s vrlo ambicioznim roditeljima u Drugome okrugu. Iako ima šesnaest godina kada pripovijeda priču, iz teksta saznajemo da je u djetinjstvu često boravila kod bake u Prvome okrugu. Baka je Kleliju poučavala načinu života koji se uvelike razlikovao od onoga njezinih roditelja pa je djevojka kod bake u Prvome okrugu radila sve ono što je u Drugome bilo zabranjeno – grčila se s bakom, ležala u travi, promatrala biljke, mirisala cvijeće i čitala knjige. Budući da je bila izložena oprečnim stavovima o vrijednostima u životu, Klelija je isprva bila nesigurna i ustrašena. „Vjerovala [je] roditeljima, televiziji i svemu što su [ih] učili u školi, ali baki [je] vjerovala više“ (Tih-Stepanić 2023: 21). Jedino je u bakinoj kući pronalazila mir i istinsku sreću pa je tako za vrijeme provedeno kod bake vežu najljepše uspomene, „a bakino carstvo knjiga, u kojem red nije bio vrlina kojoj se teži, ispunjavalo [ju] je toplinom i smirenošću“ (*ibidem*: 26). Iz sadržaja tekstova koje čita kod bake, ali i iz mudrosti koje baka na nju prenosi, Klelija postupno zaključuje da živi u vrijednosno poremećenome sustavu, te odlučuje pobjeći iz Drugog okruga u trenutku kada joj otac prijeti brisanjem pamćenja.

²⁷ Dobar primjer antiutopijskog junaka je D-503 iz već spomenutog djela *Mi*, koji kroz svoj odnos s I-330 počinje otkrivati i cijeniti individualnost i vrijednost osobne slobode i identiteta.

²⁸ Klasičan primjer distopijskog junaka je Katniss Everdeen iz djela *Igre gladi* koja prvo pokušava spasiti svoju mlađu sestru, a potom i vlastiti život. Ona potpuno nesvjesno postaje simbolom otpora.

²⁹ Prema legendi, Klelija je mlada Rmljanka koja je pobjegla iz etrurskoga zarobljenišva prevlivavši rijeku Tiber. Kada su je Rimljani naposljetku vratili Etrušćanima, kralj ju je zbog hrabrosti pustio na slobodu.

4 Zaključak

U ovome radu donesen je prikaz odnosa koji klasična književna distopija ostvaruje s antiutopijom unutar tri žanrovske dimenzije (formalne, retoričke i tematske). Iz poredbene analize je vidljivo da antiutopija s distopijom dijeli veliki broj odlika u svakoj pojedinoj žanrovskoj dimenziji. U potpunosti se preklapaju u dimenziji retoričke strukture, što znači da možemo govoriti o specifičnome tipu pripovjedača dok su distopijski i antiutopijski romani u pitanju. Osim toga, autori koriste jezik, a u nekim djelima i intertekstualne veze, kao specifične mehanizme za prenošenje poruka čitatelju. Unutar dimenzije formalne organizacije teksta podudaranje distopije i antiutopije je vidljivo u kontekstu žanrovski specifičnoga kronotopa čiji temelji počivaju na izoliranoj lokaciji u budućnosti. Kada je riječ o dimenziji tematskoga sadržaja distopija i antiutopija dijele zajedničke elemente u odrednicama tehnologije i kulturnih vrijednosti. U obje vrste tekstova moguće je govoriti o korištenju napredne tehnologije za kontrolu i nadzor stanovništva, a kulturnim normama i vrijednostima se manipulira kako bi se podržao vladajući režim. Isto tako, potiskuju se ili zabranjuju svi mediji koji potiču kritičko mišljenje. Sličnost se jasno vidi i u odrednici društvene stratifikacije, gdje se često opisuje stroga materijalna, a ponekad i ideološka podjela na privilegirane slojeve (elitu) i potlačene (masu).

Iako između distopije i antiutopije postoje i neke distinkcije koje se ne smiju zanemariti (svrha kronotopa, prikaz društvenih ideala, vrsta hijerarhije u zajednici i karakterizacija protagonista), iz analize je moguće zaključiti antiutopija nema stabilnu strukturu, nego da je u simbiotskoj vezi s distopijom. Zbog svega navedenog, antiutopija nije samostalan žanr, već je podžanr distopije.

Osim usporedbe distopije i antiutopije, rad uključuje i analizu strukture romana *Dan kada sam ubrala cvijet* s namjerom da se roman žanrovski odredi kao distopijski ili antiutopijski.

Djelo karakterizira intradijegetičko-homodijegetički pripovjedač što je karakteristično za veći broj adolescentskih distopijskih romana.³⁰ U okviru konvencija distopije, Nova Unija je izolirana, postapokaliptična, totalitarna država u kojoj su od početka jasno prikazani problemi društva. Za razliku od antiutopije u

³⁰ Primjerice *Različita* ili *Igre gladi*.

kojoj se zajednica na početku pretvara da je idealna, u ovome djelu se nedostaci društvenog uređenja naglašavaju s ciljem upozorenja na moguće negativne posljedice političkih, društvenih, ali i tehnoloških trendova. Jezik u Novoj Uniji je u postupku promjene, odnosno vladajuća elita kroz smanjenje vokabulara nastoji eliminirati mogućnost nepoželjnih misli. Referiranjem na klasična djela (*Poetika* i *Igra staklenim perlama*) autorica ističe bogato kulturno nasljeđe koje je u Novoj Uniji ugroženo. Iako postoje stroga pravila, Nova Unija ni prividno ne promiče pravednost. Trijumvirat nameće iznimno strogu kontrolu i ograničenja stanovnicima, što dovodi do nezadovoljstva među njima. Nova Unija je društvo u kojemu su ključni ciljevi uspjeh i sreća, a stanovnici su prisiljeni prihvatiti kapitalističke vrijednosti i biti što produktivniji. Jaz između elitne klase koja živi luksuzno (Drugi i Treći okrug) i većine koja se suočava s ekonomskom nejednakošću je naglašen. Književna prošlost se guši, nove knjige se ne tiskaju, čitanje se smatra sramotnim, a tehnologija i ostali mediji se koriste za manipuliranje informacijama.

Iz hipodijegetičke pripovijesti je vidljivo da protagonistica Klelija kroz svoj odnos s bakom počinje shvaćati i cijeniti vrijednost vlastite slobode i identiteta te sumnjati u ideale kojima je poučavaju roditelji i škola. Ključnu ulogu u njenoj probuđenoj svijesti imaju bakine priče o ljudima iz Centra i njihovom načinu života. Centriji nisu pod rigidnom kontrolom države i to dodatno potiče Klelijino preispitivanje sustava. Za razliku od distopijskih junaka čija pobuna dolazi naglo, Klelijina pobuna se razvija postupno, kroz proces unutarnje transformacije potaknut spoznajama o alternativnom načinu života. Zbog ovih antiutopijskih specifičnosti Klelija nije klasična distopijska junakinja.

Roman *Dan kada sam ubrala cvijet* se svrstava u klasičnu distopiju jer problematizira probleme suvremenog društva (opsesivna želja za napretkom, imperativ uspjeha i sreće te marginaliziranje društvenih znanosti u korist STEM-a) projicirajući ih u neodređenu budućnost.

Literatura

Primarna literatura

Jasminka TIHI-STEPANIĆ, 2023: *Dan kada sam ubrala cvijet*. Zagreb: Ljevak.

Sekundarna literatura:

- Mihail BAHITIN, 2019: Teorija romana. Zagreb: Edicije Božičević.
- Dragana BELESLIJIN, 2009: Karta za brod utopije. *Polja*. 54/459.197-199.
- Amanda CAR, 2017: Društveni ideologemi u hrvatskoj distopijskoj prozi: doktorska disertacija. Pristup 5.7.2024. na <https://repositorij.unizd.hr/islandora/object/unizd%3A2032/datastream/PDF/view>
- Harley FERRIS, 2008: A Study in Dystopian Fiction. Independent Study. Jacksonville University. Pristup 5.7.2024. na <https://www.yumpu.com/en/document/view/23709495/a-study-in-dystopian-fiction-by-harley-ferris-engl-487->
- John FROW, 2005: Genre. London; New York: Routledge.
- Damir GRUBIŠA, 2003: Kako čitati utopiju. Ur. Damir Grubiša. *Thomas More Utopija*. Zagreb: Nakladni zavod Globus. 11-93.
- Stjepan HRANJEC, 1998: Hrvatski dječji roman. Zagreb: Školska knjiga.
- Krishan KUMAR, 2001: Utopija i antiutopija u dvadesetom stoljeću. *Diskrepancija*. 2/4. 75-94.
- Miranda LEVANAT-PERIČIĆ, 2017: Čitanje distopije iz aspekta različitih teorija žanra: Pavličić, Suvin, Frow. Ur. Vinka Glunčić-Bužančić i Kristina Grgić. *Komparativna povijest hrvatske književnosti. Vrsta ili žanr*. Split – Zagreb: Književni krug Split – Odsjek za komparativnu književnost Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. 249-258.
- Ana MASKALAN, 2015: Budućnost žene: Filozofska rasprava o utopiji i feminizmu. Zagreb: Plejada.
- Lewis MUMFORD, 2008: Povijest utopija. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk
- Svjetlana SUMPOR, 2021: Ironijske strategije distopije. Zagreb: Leykam.
- Darko SUVIN, 2010: Metamorfoze znanstvene fantastike: O poetici i povijesti jednog književnog žanra. Zagreb: Profil.
- Darko SUVIN, 2010a: A Tractate on Dystopia 2001. *Defined by a Hollow: Essays on Utopia, Science Fiction and Political Epistemology*. Bern: Peter Lang. 381-412.
- Raymond WILLIAMS, 1978: Utopia and Science Fiction. *Science Fiction Studies*. 5/3. 203-214.